

ԳՐԱԲԱՐՅԱՆ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԵՎ ԼԱՏԻՆԵՐԵՆԻ ՁԱՅՆԱՎՈՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԻ ՉՈՒԳԱԴՐԱԿԱՆ ԸՆՆՈՒԹՅՈՒՆ*

ՀՏԴ 81:1

DOI: 10.52063/25792652-2022.4.15-126

ԼԻԱՆԱ ԱՁԻՉՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի Հայ բանասիրության ֆակուլտետի
Ընդհանուր լեզվաբանության ամբիոնի ասպիրանտ,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
aliana.96@mail.ru

Յոդվածում զուգադրական մոտեցումով ուսումնասիրվել են գրաբարի և լատիներենի ձայնավորական համակարգերը: Համաժամանակյա հայեցակետով վեր են հանվել ցեղակից (հնդեվրոպական) երկու լեզուների պատմության դասական փուլում նրանց ձայնավորական համակարգերի միջև դեռևս պահպանված ծագումնաբանական ընդհանրությունները և ինքնուրույն զարգացման արդյունքում առաջացած յուրահատկությունները: Սույն հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել գրաբարյան հայերենի և լատիներենի ձայնավորական համակարգերը և գտնել նրանց միջև առկա նմանություններն ու տարբերությունները:

Աշխատանքի խնդիրն է մասնավորապես անդրադառնալ գրաբարի և լատիներենի այն ձայնավոր հնչույթներին, որոնց հնչույթաբանական (հնչույթային) արժեքների վերաբերյալ լեզվաբանության մեջ առկա են տարակարծություններ:

Յոդվածը շարադրված է ձայնավոր հնչույթների զուգադրական քննության և համեմատությունների մեթոդների կիրառման միջոցով:

Կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզ է դառնում, որ հայերենագիտության մեջ տարակարծություններ կան է (ē) և ու (u) ձայնավորների հնչույթաբանական (հնչույթային) արժեքների վերաբերյալ. դրանք եղել են պարզ ձայնավոր, թե՛ երկբարբառ: Ի տարբերություն գրաբարի՝ լատիներենն ունեցել է երկար և կարճ ձայնավորներ, որոնք հակադրվել են միմյանց հնչույթային նվազագույն զույգերում: Թե՛ գրաբարի և թե՛ լատիներենի հնչույթները ենթարկվել են հնչունափոխության: Գրաբարում այն եղել է շեշտից զրկվելու պատճառով, իսկ լատիներենում ձայնավորները հետևել են հնչունափոխության որոշակի օրենքների՝ երկար ձայնավորների կրճատումը, հերթագայությունը, միաձուլումը, ձայնավորների համաբանությունը (անալոգիա), զեղչումը (սինկոպա):

Հիմնաբառեր՝ հնչույթ, ձայնավոր հնչույթ, գրաբարյան հայերեն, լատիներեն, հնչույթային զույգեր, Է. Աղայան, Մ. Նիդերման:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Պատմահամեմատական հայերենագիտության մեջ, այդ թվում՝ գրաբարի քերականություններում և բուհական ձեռնարկներում, հին հայերենի ձայնավորական կազմի վերաբերյալ միասնական տեսակետ չկա: Տարակարծությունները վերաբերում են մասնավորապես է (ē)-ի և ու (u)-ի հնչույթաբանական (հնչույթային) արժեքներին.

* Յոդվածը ներկայացվել է 01.12.2022թ., գրախոսվել՝ 22.12.2022թ., տպագրության ընդունվել՝ 30.12.2022թ.:

դրանք եղել են պարզ ձայնավոր, երկբարբա՞ռ, թե՞ երկբարբառակերպ, եթե եղել են պարզ ձայնավոր, ապա կա՞րճ, թե՞ երկար: Մյուս հին ձայնավորների առնչությամբ տարածայնություններ չեն եղել, բոլոր ուսումնասիրողներն էլ ընդունել են, որ *ա* (*a*), *ե* (*e*), *ի* (*i*), *ո* (*o*), *ը* (*ə*) հնչույթները պարզ և կարճ ձայնավորներ էին:

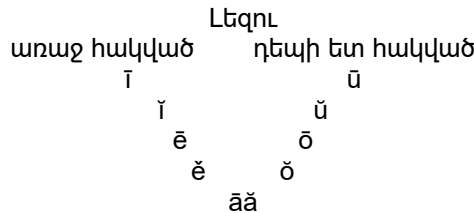
Հին հայերենի ձայնավորները ձևավորվել են միայն բերանի խոռոչում, քթի խոռոչը չի մասնակցել դրանց ձևավորմանը, հետևաբար մենք չենք ունեցել ռնգային ձայնավորներ: Ձայնավորների ձևավորմանը մասնակցում են լեզուն և շրթունքները, և, ըստ այդմ, ունենք երեք տարբերակիչ հատկանիշ:

Գրաբարի ձայնավորները լեզվաբանների մեծ մասի կողմից դասակարգվում են ըստ ձևավորման տեղի, լեզվի բարձրացման աստիճանի և շրթունքների մասնակցության: Ըստ ձևավորման տեղի՝ գրաբարի ձայնավորները բաժանվում են առաջնալեզվայինների՝ *ե* (*e*), *ի* (*i*), միջնալեզվայինների՝ *ը* (*ə*), և հետնալեզվայինների՝ *ա* (*a*), *ու* (*u*), *ո* (*o*) (Туманян 24-27): Ձևավորման տեղի հատկանիշով Գ. Ջահուկյանը առանձնացնում է երկու տեսակի՝ առաջնային (*i*, *e*) և ոչ առաջնային (*u*, *o*, *a*, *ə*) ձայնավորներ: Ըստ լեզվի բարձրացման՝ առանձնացվում են բարձր (*u*, *i*), միջին (*e*, *o*, *ə*) և ցածր (*a*) ձայնավորներ: Ըստ շրթունքների մասնակցության դասակարգումը ենթադրում է, որ ձայնավորները կարող են լինել շրթայնացած (*o*, *u*) և ոչ շրթայնացած (*i*, *e*, *a*, *ə*) (Джаукян 19):

Լատիներենում նույնպես ձայնավորները դասակարգվում են ըստ լեզվի դիրքի: Ըստ հորիզոնական առանցքի՝ լատիներենի ձայնավորները բաժանվում են.

1. առաջնային կամ քմային ձայնավորների, երբ լեզուն շարժվում է առաջ՝ դեպի քիմքը (*i*, *e*),
2. կենտրոնական, երբ լեզուն մնում է կենտրոնական դիրքում (*a*),
3. ետին կամ ետնաքմային, լեզուն շարժվում է ետ՝ դեպի կոկորդը (*u*, *o*):

Մ. Նիդերմանը լատիներենի ձայնավորները, լեզվի դիրքով պայմանավորված, ներկայացրել է հետևյալ աղյուսակի տեսքով (Нидерман 17).

Y ձայնավորը աղյուսակում չի արտացոլվել, քանի որ այն լատիներենում հայտնվել է փոխառյալ բառերի հետ միասին և հանդիպում է միայն այդ բառերում: Սակայն որոշ հեղինակներ այն նույնպես դիտարկում են որպես լատիներենի ձայնավոր: Լ. Վիննիչուկը նույնիսկ դիտարկում է այս հնչունի երկու երկար և կարճ տարբերակներ (Винничук 20):

Ըստ ուղղահայաց առանցքի՝ լատիներենի ձայնավորները լինում են.

1. բարձր (*i*, *u*)
2. միջին (*e*, *o*)
3. ցածր (*a*):

Բարձր ձայնավորները համարվում են նաև փակ, քանի որ երբ լեզուն բարձրանում է դեպի վեր, օդի հոսանքը դուրս է մղվում առավել փոքր տարածությունից: Նույն ձևով ցածր ձայնավորները համարվում են բաց, քանի որ բերանի խոռոչը ձայնավորի ձևավորման պահին առավել բաց դիրքում է գտնվում:

Լատիներենի ձայնավորական համակարգը

Հին հնդեվրոպական լեզուների մեծ մասը, այդ թվում դասական լատիներենը, տարբերակում էին երկար և կարճ ձայնավորներ (Աղայան 98-99)¹: Այս ձայնավորները գրավոր խոսքում տարբերվել են միայն երկու նշանների միջոցով. երկար ձայնավորների դեպքում կիրառվում է ~ նշանը, ինչպես՝ ā, իսկ կարճ ձայնավորների դեպքում ~ նշանը, ինչպես՝ a: Դասական լատիներենում երկար և կարճ ձայնավորները ունեցել են մի շարք տարբերություններ (Ярхо и Лободы): Տարբերել են.

ա) բառային իմաստներ (հմմտ. *liber* «գիրք»- *liber* «ազատ», *dīcō* «ասում եմ»- *dīcō* «նվիրում եմ», *malīm* «խնձոր»- *malīm* «դժբախտություն»).

բ) քերականական իմաստներ (հմմտ. *vēnit-qualis* E, իսկ *vēnit-ելել* E).

գ) երբեմն որոշել են շեշտի տեղը բառի մեջ (հմմտ. *me' dīcus, fortū' na*) (Винничук 20)²:

Լատիներենում քանակական տարբերությունները՝ երկար կամ կարճ լինելը, կատարում են իմաստատարբերակիչ դեր և ունեն հնչույթաբանական (հնչույթային) արժեք: Հետևաբար լատիներենն ունի ոչ թե հինգ, այլ տասը ձայնավոր, քանի որ մեկ ձայնավորն իրենից ներկայացնում է երկու հնչույթ՝ երկար (/ī/, /ē/, /ō/, /ū/, /ā/) և կարճ (/i/, /ē/, /ō/, /ū/, /ā/):

Դասական լատիներենի ձայնավորների քանակական տարբերությունները ժամանակի ընթացքում աստիճանաբար թուլանում և վերանում են: Երկար և կարճ ձայնավորների հետ կապված փոփոխությունները հաճախ բացատրվում են նրանով, որ լատինախոս տարածքներում բնակություն հաստատած նոր ազգերի լեզվում չկային երկար և կարճ ձայնավորներ, հետևաբար նրանց համար դժվարություններ էին առաջանում այսպիսի ձայնավորներ արտաբերելիս: Բացի այդ, լատիներենի ձայնավորները ենթարկվել են հնչյունափոխության տարբեր օրենքների, ինչպես՝ երկար ձայնավորների կրճատումը տարբեր դիրքերում, ձայնավորների հերթագայությունը, միաձուլումը, ձայնավորների գեղջումը (սինկոպա), համաբանությունը (անալոգիա) (Нидерман 27-80, Cser 114-121, Тронский 95-69):

Ա. Քսերը լատիներենում առանձնացնում է երեք ձայնավորներ: Դրանք «ձայնավոր + ո» (բառամիջում) և «ձայնավոր + ո» (բառավերջում) կապակցություններն էին (հմմտ. *dens* «ատամ», *palam* «բացահայտ»): Ունգային ձայնավորները նույնպես նվազագույն զույգեր են կազմել մյուս ձայնավորների հետ (հմմտ. *dens* «ատամ»- *dēs* «դու տալիս ես», *puella* «աղջիկ» – *puellam* (հայց. հլ., եզ. թ.)) (Cser 35):

¹ Գրաբարյան հայերենի ձայնավորները չունեն իրենց երկար և կարճ տարբերակները: Սակայն, ըստ E. Աղայանի, որոշ դիրքերում գրաբարյան ձայնավորները նույնպես ունեն երկար արտաբերություն: Այս առումով E. Աղայանը առաջարկում է *ih* և *uolh* տերմինները, որոնք գործածվել են դեռևս հին քերականություններում: *Lh* են այն ձայնավորները, որոնք շեշտի տակ առավել երկար են արտասանվում, իսկ *uolh*՝ այն ձայնավորները, որոնք ավելի կարճ են արտասանվում: Ամեն դեպքում դրանք իմաստատարբերակիչ դեր չեն կատարել, ինչպես լատիներենում, և հետևաբար չի կարելի այդպիսի դեպքերը ներկայացնել որպես հնչույթային տարբերակներ:

² Լատիներենում շեշտը պայմանավորված է նախավերջին վանկի երկար կամ կարճ լինելով (երկար ձայնավոր պարունակող բաց վանկը համարվում է երկար, իսկ կարճ ձայնավոր պարունակողը՝ կարճ): Շեշտը դրվում է վերջից հաշված երկրորդ կամ երրորդ վանկի վրա. ա) բազմավանկ բառերում շեշտը դրվում է վերջից երկրորդ վանկի վրա, եթե այն երկար է, բ) եթե վերջից երկրորդ վանկը կարճ է, ապա շեշտը դրվում է վերջից երրորդ վանկի վրա:

Գրաբարի ձայնավորական համակարգը

Գրաբարում մենք ունենք հինգ ձայնավոր, որոնց հետ կապված հայերենագիտության մեջ տարակարծություններ չկան: Դրանք են՝ *ա* [a], *ի* [i], *ե* [e], *ո* [o], *ը* [ə]: Երկու ձայնավորների՝ *ե* [e]-ի և *ու* [u]-ի մասին արտահայտվել են տարբեր կարծիքներ՝: *ու* [u]-ն կիրառվել է որպես պարզ ձայնավոր, և Մաշտոցը հունարենի նմանողությամբ (ս) ձայնավորը արտահայտել է երկու գրաֆիկական նշաններով: Այս տեսակետն արտահայտել են Յ. Յյուրբշմանը, Յ. Աճառյանը, Մ. Աբեղյանը և Է. Աղայանը (Յյուրբշման 67, Աճառյան 307-308, Աբեղյան 714, Աղայան 95): Ըստ մեկ այլ տեսակետի՝ գրաբարյան *ու*-ն եղել է երկբարբառ՝ [ou] արտասանությամբ (Աբրահամյան 4): *ու* [u]-ի պարզ ձայնավոր լինելու փաստը կարող ենք տեսնել հետևյալ օրինակներում:

1. Եթե *ու* [u]-ն լիներ երկբարբառ, ապա այն նույնպես որոշ երկբարբառների պես հնչյունափոխության արդյունքում պետք է վերածվեր ինչ-որ պարզ ձայնավորի: Մինչդեռ շեշտից զրկվելիս *ու* [u]-ն կամ սղվել է, կամ վերածվել գաղտնավանկ *ը* [ə]-ի, ինչը բնորոշ է պարզ ձայնավորներին (հմմտ. *գլուխ-գլխոյ, ջուր-ջրոյ*) (Միանսեան 6, Առաքելեան 15, Աբրահամյան 13): Վ. Պետրոսյանը կարծում է, որ *ու*-ն լիարժեք պարզ չէ, այլ երկբարբառակերպ է, ինչպես *աւ, եւ, իւ, ոյ, այ*-ը: Հնչյույթային գործառնությունից բացի *ու*-ն կատարել է նաև ձևաբանական գործառնությո: Լինելով *ու* արտաքին հոլովման ենթարկվող բառերի եզակի սեռական/տրական և գործիական հոլովների ցուցիչը՝ *ու*-ն համարժեք է դառնում *աւ, իւ* վերջավորություններին (Պետրոսյան 50-51): Ա. Աբրահամյանն էլ *ու*-ն պայմանականորեն անվանում է երկբարբառային ձայնավոր² (Աբրահամյան 5):

2. Փոխառյալ բառերում լատիներենի ս-ին համապատասխանում է հայերենի *ու* [u] ձայնավորը (հմմտ. լատիներեն *Julius* – հայերեն *Յուլիոս*, լատիներեն *lūx* – հայերեն *լույս*): Սակայն այս անցումները միանշանակ չեն, քանի որ կան փոխառյալ բառեր, որոնցում լատ. *u* > հյ. *ու* անցումը չի պահպանվել: Վ. Պետրոսյանը, օրինակ, ներկայացնում է հունարեն-հայերեն հետևյալ անցումները՝ *ou-ու, ou-ո, ou-ուո, ou-ի, y-ու, eu-ու* (հմմտ. kourlūs- *գուռայ* «սափրիչ», boubalon- *բոբոռոն* «գոմեշ», ailouros- *եղուորս* «կատու», lingourion- *լինգիրոն* «քար», smyrna, smyrra- *զմուռ*, mousiōn- *միսիոն* «մոզայիկա», periudeutēs- *պերետուս* «հոգևոր տեսուչ») (Պետրոսյան 49):

3. Ինչպես պարզ ձայնավորների մեծ մասը, *ու* [u]-ն հակադրվում է մյուս բոլոր ձայնավորներին և կազմում հնչյույթային զույգեր: Բառակազմում *ու*-ն [u] հակադրվում է *ա* (a), *ե* (e), *ի* (i), *ո* (o), *ը* (ə) ձայնավորներին.

ու (a)/*ա* (a) *ուխտ* (երդում) -*ախտ* (հիվանդություն)

ու (a)/*ե* (e) *ուս* -*ես*

ու (a)/*ի* (i) *լուանալ* -*լիանալ*

ու (a)/*ո* (o) *ուստ* (որտեղից լինելը) -*ոստ* (ծառի ճյուղ)

ու (a)/*ը* (ə) *ունդ* (ուսուցիչ ընդդեմ) -*ընդ* (նախդիր)

Բառամիջում *ու* [u] ձայնավորը նույնպես իմաստատարբերակիչ դեր է կատարում՝ հակադրվելով հետևյալ ձայնավորներին.

ու (a)/*ա* (a) *հում* -*համ*

ու (a)/*ե* (e) *գութ* (կարեկցանք) -*գեթ*

ու (a)/*ի* (i) *դուր* (հյուսնի գործիք) -*դիր* (դնել)

ու (a)/*ո* (o) *տուն* -*տոն* (տոնախմբություն)

¹ Ա. Մելի պնդմամբ (ս) ձայնավորը հայերենում արտահայտվել է *ու* կապակցության միջոցով հունարեն օս ձայնավորի նմանողությամբ (Meillet 16):

² Ըստ Նրա *ու*-ն նախապես եղել է երկբարբառ, սակայն Նրա բաղադրիչները՝ *ո*-ն և *ւ*-ն, այնքան սերտ արտասանություն են ունեցել, որ ժամանակի ընթացքում միաձուլվել և վերածվել են պարզ ձայնավորի:

ու (ս)/ը (ə) լուծել -իծել

Ու [ս] ձայնավորը բառավերջում հակադրվում է ա [a], ի [i] ձայնավորներին:

ու (ս)/ ա (a) դու -դա

ու (ս)/ի (i) առու -առի (առնել)

Ինչ վերաբերում է *Է* (ē) ձայնավորին, ապա, մեր կարծիքով, ինչ-որ շրջանում այն ունեցել է երկբարբառային բնույթ, այնուհետև վերածվել է պարզ ձայնավորի: Որպես պարզ ձայնավոր՝ *Է* [e]-ն սկսել է կիրառվել ետդասական շրջանում, երբ գրավոր աղբյուրներում հանդիպում են *ե* և *Է* հնչույթների զուգահեռ կիրառությունները միևնույն բառերում (հմմտ. *եթԷ/եթե*) (Մուրադյան 28):

Յ. Աճառյանի պնդմամբ՝ իին հայերենը չի ունեցել (e) հնչույթի բազմաթիվ տարբերակներ, ինչպես շատ լեզուներ: (E)-ն արտացոլվել է երկու տառերի միջոցով՝ *ե* և *Է*, սակայն թե որն է եղել նրանց տարբերությունը, այնքան էլ հստակ չէ: Հավանաբար *ե*-ն բաց è եր, իսկ *Է*-ն՝ փակ é (Աճառյան 117-118): Ժամանակակից գրական հայերենում (e)-ի այս տարբերակները չկան, ունենք միայն միջին երանգի (e): Ըստ մեկ այլ տեսակետի՝ գրաբարյան *Է* [e]-ն ծագել է հնդեվրոպական *ei* կամ *oi* երկբարբառներից և փոխարինել է «ե+յ» կապակցությանը (Աբրահամյան 4): Արդեն 12-րդ դարից սկսած այս տարբերությունները *ե* և *Է* հնչույթների միջև չեն նկատվում: Կարծիք կա, որ որոշ պարզ ձայնավորներ, այդ թվում նաև *ե*-ն, վերածվել են երկհնչյունների: Ըստ այդմ *ե* ձայնավորը վերածվել է (ye) երկհնչյունի¹ (Մուրադյան 103-105):

Իսկ ինչո՞վ է պայմանավորված *Է* [e]-ի երկբարբառային բնույթը:

1. Շեշտից գրկվելիս *Է* [e]-ն, ի տարբերություն մյուս պարզ ձայնավորների, փոխվել է *ի* [i]-ի (Առաքելյան 13, Աբրահամյան 12):

սէր- սիրոյ (ե>ի)

2. *Է* (e)-ի երկբարբառային բնույթը ապացուցելու նպատակով հաճախ համեմատվում են *ա* և *ե* խոնարհման բայերը սահմանական եղանակի ներկա ժամանակի հարացույցում: Հմմտ.

Ա խոնարհում

կարդամ *կարդամք*

կարդաս *կարդայք*

կարդայ *կարդան*

Ե խոնարհում

գրեմ *գրեմք*

գրես *գրեք*

գրե *գրեն*

Ինչպես տեսնում ենք օրինակներից, *ա* խոնարհման բայերի եզ. 3-րդ և հոգն. 2-րդ դեմքերի վերջավորության *այ* երկբարբառի փոխարեն *ե* խոնարհման բայերի դեպքում առկա է *Է*:

¹ Հայերենի պատմական զարգացման ընթացքում կարելի է նկատել նաև մի հետաքրքիր երևույթ՝ պարզ ձայնավորների երկբարբառացումը որոշ դիրքերում: Խոսքը վերաբերում է մասնավորապես *ե* (e) և *ո* (o) ձայնավորներին: Մաշտոցյան այբուբենի ստեղծման ժամանակ և գրաբարյան հայերենի գրեթե ողջ ընթացքում այս երկու ձայնավորները եղել են միարժեք, այսինքն՝ տառերից յուրաքանչյուրն արտահայտել է մեկ հնչույթ՝ *ե* = [e] և *ո* = [o]: Ժամանակի ընթացքում, պայմանավորված որոշ փոփոխություններով, *ե*-ն և *ո*-ն ձեռք են բերել երկբարբառային բնույթ, մասնավորապես *ե*-ն հնչել է նաև որպես [ye], իսկ *ո*-ն՝ [vo]: Հ. Մուրադյանը նշում է, որ *ո*-ի և *ե*-ի այսպիսի փոփոխությունները սկսվել են ձայնավորների ավելի նեղ արտասանության միտումով: *Ո*-ն ստացել է *ու* (ս) ձայնավորի թույլ երանգ և շեշտի տակ ստացել սօ երկբարբառի արժեք: *Ե*-ն էլ, իր հերթին, ստացել է *իե* երկբարբառի արժեք: Այս տարբերակները, նախ, հանդես են եկել շեշտակիր վանկերում, այնուհետև տարածվել նաև անշեշտ վանկերի վրա (Մուրադյան 93-105):

Նշված հանգամանքները հիմք են տալիս ասելու, որ գրաբարյան *է* (e)-ն ունեցել է երկբարբառային բնույթ (Աղայան 140, Մուրադյան 26-29):

Հետաքրքիր է նաև *ը* (ə) ձայնավորի հարցը: Այն մյուս ձայնավորների համեմատությամբ ավելի թույլ է, բառերի մեծ մասում հնչում է, սակայն գրավոր խոսքում չի արտացոլվում: Սա որոշ լեզվաբանների մտածել է տվել, որ այդպիսի ձայնավոր գոյություն չունի լեզվում: Այդպիսի ձայնավոր, իհարկե, կա: Սա ապացուցելու համար պարզապես կարող ենք դիտարկել հնչույթաբանական այն զույգերը, որոնք *ը*-ն [ə] կազմում է՝ այլ ձայնավորների հետ հակադրվելով: Օրինակ, *անունդ* (*անսերս*)-*անուն(ը)դ* (*այդ* *անունը*), այս զույգերում ակնհայտորեն երևում է *ը* [ə]-ի իմաստատարբերակիչ դերը, և հետևաբար հաստատվում նրա հնչույթ լինելու փաստը: *Ը* [ə]-ն բառավերջում չի հանդիպում, իսկ բառամիջում՝ ըստ անհրաժեշտության:

Բառասկզբում *ը* (ə) ձայնավորը հակադրվում է *ա* (a), *ո* (o), *ու* (u) ձայնավորներին: Հմմտ.

ը (ə) / *ա* (a) *ընդ* (*նախդիր*) - *անդ* (*մշակելի հող*)

ը (ə) / *ո* (o) *ըստ* (*նախդիր*) - *ոստ* (*ծյուղ, ընծյուղ*)

ը (ə) / *ու* (u) *ընդ* (*նախդիր*) - *ունդ* (*ուտելի ընդերդեն*)

Միակ փոփոխությունը, որին ենթարկվել է գրաբարի *ը* (ə)-ն, տվելն է (հմմտ. *ման(ը)ր*- *մանրութիւն*):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Այսպիսով, լատիներենում նշվում է հինգ ձայնավոր, սակայն հաշվի առնելով 1) այն փաստը, որ այս հինգ ձայնավորներն էլ ունեն իրենց երկար և կարճ տարբերակները, 2) այն փաստը, որ թե՛ երկար և թե՛ կարճ ձայնավորները կատարել են իմաստատարբերակիչ դեր, թույլ է տալիս վստահորեն ասելու, որ լատիներենն ուներ 10 ձայնավոր հնչույթ՝ *ī*, *ī̄*, *īē*, *īě*, *īō*, *īđ*, *īū*, *īŭ*, *īā*, *īǎ*: Այս շարքում չենք նշում *y* ձայնավորը, քանի որ այն լատիներենում հայտնվել է փոխառյալ բառերի հետ միասին: Գրաբարում հստակորեն տարբերակվում է վեց ձայնավոր հնչույթ՝ *ա* (a), *ե* (e), *ի* (i), *ո* (o), *ը* (ə), *ու* (u): Ինչ վերաբերում է *է* (e)-ին, պիտի կարծել, որ գոնե գրաբարում այս հնչույթը ունեցել է երկբարբառային բնույթ:

Ինչպես կարելի է նկատել, գրաբարի և լատիներենի ձայնավորների միջև առկա են հետևյալ տարբերությունները. 1) հայերենի ձայնավորները չունեն իրենց երկար և կարճ տարբերակները, 2) լատիներենը չունի *ը* [ə] հնչույթը, 3) գրաբարի և լատիներենի հնչույթների համար ընդհանուր է այն, որ նրանք ենթարկվել են հնչունափոխության: Գրաբարում այն եղել է շեշտից զրկվելու պատճառով, իսկ լատիներենում ձայնավորները հետևել են հնչունափոխության որոշակի օրենքների՝ երկար ձայնավորների կրճատումը, հերթագայությունը, միաձուլումը, ձայնավորների համաբանությունը (անալոգիա), զեղչումը (սինկոպա):

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աբեղյան, Մանուկ. *Երկեր 2*, Երևան, 1974:
2. Աբրահամյան, Աշոտ. *Գրաբարի ձեռնարկ*. Երևան, 1976:
3. Աղայան, Էդուարդ. *Գրաբարի քերականություն*. Երևան, 1964:
4. Աճառյան, Հրաչյա. *Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. VI*. Երևան, 1971:
5. Աճառյան, Հրաչյա. *Հայոց գրեր*. Վիեննա, 1928:
6. Առաքելյան, Վարազ. *Գրաբարի քերականություն*. Երևան, 2010:
7. Հյուբշման, Հայկրիի. *Հայագիտական ուսումնասիրություններ*. Երևան, 2004:

8. Մուրադյան, Հովհաննես. *Հայոց լեզվի պատմական քերականություն, հ. 1*, Երևան, 1982:
9. Պետրոսյան, Վարդան. *Հին հայերենի ձայնավորական համակարգի ծագումը և հնչարանական արժեքայնությունը*. «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Հայագիտություն», Երևան, 2017:
10. Винничук, Лидия. *Латинский язык*. Москва, 1985.
11. Джаукян, Геворг. *Сравнительная грамматика армянского языка*. Ереван, 1982.
12. Нидерман, Макс. *Историческая фонетика латинского языка*. Москва, 1949.
13. Тронский, Иосиф. *Очерки из истории латинского языка*. Москва, 1953.
14. Туманян, Этери. *Древнеармянский язык*, Москва, 1971.
15. Ярхо, Виктор и др., *Латинский язык*. Москва, 1983.
16. Cser, Andras. *The Phonology of Classical Latin*. Willey Blackwell, 2020.
17. Meillet, Antoine. *Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique*. Vienne, 1903.

WORKS CITED

1. Abeghyan, Manuk. Erker Z, Erevan, [Works 6, Yerevan] 1974. (In Armenian)
2. Abrahamyan, Ashot. Grabari d'er'nark. Erevan, [Textbook of Ancient Armenian, Yerevan] 1976. (In Armenian)
3. Aghayan, E'duard. Grabari qerakanut'yun. Erevan, [Ancient Armenian Grammar, Yerevan] 1964. (In Armenian)
4. Ar'aquelean, Varag. Grabari qerakanut'yun. Erevan, [Ancient Armenian Grammar, Yerevan] 2010. (In Armenian)
5. Atwar'yan, Hrachya. Hayoc grer. Vienna, [Armenian letters, Vienna] 1928. (In Armenian)
6. Atwar'yan, Hrachya. Liakatar qerakanut'yun hayoc lezvi, h. VI. Erevan, [Complete grammar of the Armenian language VI, Yerevan] 1971. (In Armenian)
7. Dzhaukjan, Gevork. Sravnitel'naja grammatika armjanskogo jazyka. Erevan, [Comparative grammar of the Armenian language] 1982. (In Russian)
8. Hyubshman, Haynrix. Hayagitakan usumnasirut'yunner. Erevan, [Armenian Studies, Yerevan] 2004. (In Armenian)
9. Jarho, Viktor i dr., Latinskij jazyk. Moskva, [The Latin language, Moscow] 1983. (In Russian)
10. Meillet, Antoine. Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique. Vienne, [Outline of a Comparative Grammar of Classical Armenian, Vienna] 1903. (In French)
11. Muradyan, Hovhannes. Hayoc lezvi patmakan qerakanut'yun, h. 1, Erevan, [Historical Grammar of the Armenian Language, Yerevan] 1982. (In Armenian)
12. Niderman, Maks. Istoricheskaja fonetika latinskogo jazyka. Moskva, [Historical phonetics of the Latin language, Moscow] 1949. (In Russian)
13. Petrosyan, Vardan. Hin hayereni d'aynavorakan hamakargi c'agumy' ev hinchabanakan arjheqaynut'yuny'. "Banber Erevani hamalsarani. Hayagitut'yun", Erevan, [The Origin of the Vowel System of Old Armenian and its Phonemic Value, Yerevan] 2017. (In Armenian)
14. Tronskij, Iosif. Ocherki iz istorii latinskogo jazyka. Moskva, [Essays on the History of the Latin Language, Moscow] 1953. (In Russian)

15. Tumanjan, Jeteri. Drevnearmjanskij jazyk, Moskva, [The Ancient Armenian Language, Moscow] 1971. (In Russian)

16. Vinnichuk, Lidija. Latinskij jazyk. Moskva, [The Latin Language, Moscow] 1985. (In Russian)

A PARALLEL EXAMINATION OF ANCIENT ARMENIAN AND LATIN VOWEL SYSTEMS

LIANA AZIZYAN

*Yerevan State University, Faculty of Armenian Philology,
Chair of General Linguistics, Ph.D. Student,
Yerevan, the Republic of Armenia*

The given article studies the vowel systems of Ancient Armenian and Latin with a comparative approach. Using the synchronic approach, the etymological commonalities still preserved between the phonetic systems of the two related (Indo-European) languages in the classical stage of their history and the peculiarities resulting from their independent development are highlighted.

This work is aimed at studying the vowel systems of the Ancient Armenian and Latin languages and identifying the similarities and differences between them.

The aim of the work is to study the vowel phonemes of the Ancient Armenian and Latin languages, the phonological meanings of which are controversial in linguistics.

The study is carried out by using a parallel examination of vowel phonemes and comparative study methods.

According to the study results, in Armenology there are disagreements about the phonological values of Է (ē) and ու (u) vowels; whether they were simple vowels or diphthongs. Unlike Ancient Armenian, Latin had long and short vowels that opposed each other and formed distinctive oppositions. Both Ancient Armenian and Latin vowels had undergone sound changes. In Ancient Armenian it was due to reduction of vowels, and in Latin the vowels underwent certain laws of sound change: reduction of long vowels, alternation, coalescence, vowel analogy, syncope.

Key words: *phoneme, vowel, Ancient Armenian, Latin, phonological opposition, E. Aghayan, M. Niderman.*

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДРЕВНЕАРМЯНСКОЙ И ЛАТИНСКОЙ СИСТЕМ ГЛАСНЫХ

ЛИАНА АЗИЗЯН

*аспирант кафедры общего языкознания
факультета армянской филологии
Ереванского государственного университета,
г.Ереван, Республика Армения*

В данной статье на основе сравнительного подхода изучается система гласных древнеармянского и латинского языков. Используя синхронический подход мы выделяем этимологические общности, сохранившиеся между фонетическими системами двух родственных (индоевропейских) языков на классическом этапе их истории, и особенности, возникшие в результате их независимого развития.

Данная работа направлена на изучение систем гласных армянского габара и латинского языка и выявление сходства и различия между ними.

Целью работы является обращение к гласным фонемам древнеармянского и латинского языков, фонологическое значение которых в лингвистике является спорным.

Работа изложена с применением сравнительного изучения гласных фонем и применения методов сопоставительного изучения.

Согласно результатам исследования, в арменоведении существуют разногласия по поводу фонологических значений гласных Է (ē) и ու (u) – были ли они простыми гласными или дифтонгами. В отличие от древнеармянского языка, в латинском языке были долгие и краткие гласные, которые противопоставлялись минимальным парам фонем. Фонетическим изменениям подверглись как древнеармянские, так и латинские звуки. В древнеармянском языке это было связано с отсутствием ударения, а в латинском языке гласные следовали определенным правилам изменения звука, – сокращению долгих гласных, чередованию, слиянию, аналогии гласных, синкопе.

Ключевые слова: *фонема, гласный, древнеармянский язык, латинский язык, фонологическая оппозиция, Э. Агаян, М. Нидерман.*